

Inge Skovgaard-Petersen

Saxo som samtidshistoriker. Det skånske oprør

Ifølge et par 1200-tals årsbøger fandt der et oprør sted i Skåne i 1180-81. Den mest udførlige beskrivelse af det findes i Saxos Danmarkshistorie fra omkring år 1200, altså knap en generation efter oprøret. Hvad betyder det at beretningen blev skrevet ned inden for "Mands Minde"?

Samtidshistorie i almindelighed og i 1100-tallet

Det er ikke mindst fra den nærmeste fortid nutiden henter sine erfaringer og planlægger fremtiden. For at gøre det skal man imidlertid gøre sig nogle fejl-kilder klar: historikeren kan med nogen ret regne med at læserne har bedre forkundskaber end når det er ældre tider der behandles, men samtidig vil flere oplysninger anses som almenviden så de ikke behøver at medtages. En anden vigtig fejkilde er at mange vurderinger er ubevidste når forfatter og publikum lever kort efter begivenhederne. Fortolkning er altid en krævende opgave, og den er ikke nemmere for samtidshistorikeren.

Disse overvejelser kommer i et nyt perspektiv når problemet rykkes 800 år tilbage i tiden og kan hjælpe til at forstå, ikke alene hvordan, men også hvorfor Saxo skrev om det skånske oprør. Det første spørgsmål har Kurt Johannesson søgt at besvare ud fra sin opfattelse af den højere lærdom på Saxos tid,¹ det andet er mig bekendt kun strejft af Curt Weibull.² Det er også værd at bemærke at Saxos fagfælle, Sven Aggesøn, over hovedet ikke nævner dette oprør. Man kunne altså skrive Danmarkshistorie i slutningen af 1100-tallet uden at komme ind på det. Men gør man det, som Saxo, kan enhver se at der ligger et dilemma for den der arbejder med samtidshistorie: der er en rigdom af oplysninger, men der er også fare for at man lægger vægten ensidigt til fordel for visse parter i handlingen. Tendensen er uundgåelig når fortælleren selv og hans venner er part i sagen. At dette gælder Saxos fremstilling af det skånske oprør har mange opdaget. Når emnet her skal underkastes en ny behandling, skyldes det at interessen for Saxos værk som beretning har overskygget forfatterens eget formål med at skrive om det.

Hovedtrækkene i Saxos beretning

Historien om det skånske oprør er i *Gesta Danorum* fordelt med størstedelen i 15.bog og en efterskrift i 16.bog.³

I Valdemar den Stores sidste år rejste der sig et oprør mod de kongelige fogeder⁴ i Skåne. Det øverste myndighed i området, ærkebiskop Absalon i Lund, søgte at forhandle sig til fred. Mod sydskåningerne syntes han at have haft held med sig, men før han mødte østskåningerne fik han meddelelse om at nye uroligheder truede. Han søgte da ud til sin gård i Søfde⁵ hvor han blev angrebet af den ophidsede befolkning. Han søgte væk fra Skåne og meddelte kongen hvad der var sket.

Kong Valdemar tilkaldte nogle skånske ombudsmænd der lagde skylden for uroen på ikke-skånske kolleger og bad kongen om at rette sagen op ved et brev til tinget i Skåne. Dette brev hidsede yderligere skåningerne op, de krævede alle "udlændinge" væk og nægtede at betale afgifter til konge såvel som kirke⁶ — specielt tienden og ganske særlig den del der skulle betales til bispem (i Skåne ærkebispem) var man imod. Kongen forsøgte personligt at overtale befolkningen til at genoptage skattebetalingen, men uden held, samtidig samlede harmen sig i stadig højere grad om Absalon. Denne truede da med at lægge interdikt over stiftet og kun ved et møde mellem repræsentanter for de skånske bønder og for gejstligheden blev effektueringen af truslen udsat. Efter at have skaffet sig mere militærhjælp angreb Valdemar Skåne og i to slag, nord og øst for Lund, besejrede han den dårligt organiserede bondehær. En våbenstilstand blev tilvejebragt, blandt andet ved at Absalon foreløbig udsatte opkrævningen af bispetienden.

Efter kong Valdemars død prøvede skåningerne et nyt oprør under ledelse af en svenskstøttet prins. Denne gang var det skånske stormænd der på egen hånd nedkæmpede rejsningen. Den nye konge, Knud, besejrede sejren og ærkebiskop Absalon indtraf på tinget i Skåne og genoprettede tidligere ro og orden. "Ingen har siden da turdet rejse sig mod øvrigheder i Skåne",⁷ slutter Saxo triumferende.

Bortset fra den sidste bemærkning gengiver denne oversigt hvad der normalt opfattes som "de nøgne kendsgerninger". De øvrige detaljer anses for overflødig pynt — der dog ikke desto mindre giver historien kolorit, uden dem kunne man dårligt tale om en fortælling. Spørgsmålet er om man på den måde kan skille klinten fra hveden, eller sagt på en anden måde: kan man på den måde skelne mellem egentlig historie og digteriske tilføjelser? Lad os se på hvad disse sidste rummer. Som eksempel citerer man med forkærlighed hans udfald mod det skånske folk i forbindelse med Valdemars og Absalons første fælles forsøg på at tale folk til rette: "Oh uskønsomme Skaaningefolk, der i dit frække Afsind ej undser dig ved at give din store Velgjører Skam til Tak! Din Fader, din Hyrde, jager du i ustyrlig Ondskab ud af dit Land og støder hans Snækker bort, hvis Værk det er at du selv tør sejle saa langt du lyster, uden Frygt for Sørøvere, hvis

Rov du saa ofte var ...".⁸ Taget for sig selv står denne patetiske anklage mod skåningerne urimelig. Hvorfor nævnes kun Absalon, ikke kongen?

I de fleste andre tilfælde har senere genfortællinger af historien undladt at viderebringe emner der væsentligt drejer sig om ærkebispens. Hvad enten han roses eller kritiseres (med urette efter Saxos mening) er det følt som sagen uvedkommende. Men derved forskertes faktisk ikke alene Saxos forkærlighed for ærkebiskoppen, men også en væsentlig del af det han ønsker at fortælle. En oversigt over de temaer der på den måde er overset kan hjælpe til en bedre forståelse af sagen.

De "overflødige" detaljer

For det første indledes historien om det skånske oprør med at Absalon og Valdemar den Store på vej hjem til Danmark efter et møde med den tyske kejser oplevede en underlig hændelse da de overnattede ved Slien. En stor mængde mus var stimlet sammen, gnavede sig frem til fjorden og der lod deres liv i bølgerne. På vejen anrettede de stor skade, bl.a. fik Absalon sin kappe ødelagt af musebid: "... og det var et varsel om den store genvordighed der ventede ham."⁹

Videre hævder Saxo at Absalon i god tro tog til Skåne, men snart opdagede at det ikke blot var uretmæssige krav fra øvrigheden befolkningen rejste sig imod, men at det ikke mindst var ham selv og hans sjællandske hjælpere der stod for skud. Derfor søgte han til sin gård i Søfde medens nogle af hans folk sønderede terrænet. Til Absalons forsmædelse var der enkelte, blandt andet en vis Peter Lange, der gik over til fjenden. Alligevel gik ærkebispens ikke til modværge, men med sin værdighed i behold marcherede han med et kors hævet over sig midt igennem den angribende mængde til han fandt skibslejlighed till København.

Da kongen foretager sin første færd til Skåne sammen med Absalon, vender skåningernes raseri sig særligt mod den sidstnævnte hvilket fremkalder Saxos tidligere citerede udbrud. Så uretfærdigt det end var fremturede kong Valdemar og bad Absalon holde sig på Sjælland, ja, endda afgive sin personlige livvagt til støtte for kongen. Dette måtte ærkebispens acceptere, men havde dog den triumf at ingen af de anklager der blev fremført mod ham af skåningerne kunne oprettholdes. Absalons handlemåde er roligt afventende, først da kirkens nyvundne rettigheder til andel i høstudbyttet bliver antastet, griber han ind og truer med interdikt. Som nævnt bliver det afværget efter en forhandling mellem bønderne og gejstligheden, men bispetienden er stadig en torn i øjet på befolkningen. Man har tidligere haft en erstatning i form af en fast bispegave; den ønsker Absalon ikke genindført fordi den kunne opfattes som en indrømmelse. Da Valdemar slutter sin våbenstilstand, har Absalon altså hverken bispetiende eller -gave tilbage. Det må dog antages at tienden bliver genindført ved den endelige fredslutning. At hele sagen skyldes indførelsen af de nye skånske og sjællandske kirkelove antydes kun; det skal vi senere vende tilbage til.

Endelig viser Absalon sig konsekvent som modstander af vold i forbindelse med det skånske oprør. Det er just ikke det almindelige billede Saxo giver af ham, men i denne forbindelse understreger denne holdning at han er sig sin egentlige opgave bevidst. Ved Valdemars sidste kampe mod bønderne prøver ærkebiskpen at få kongen til kun at anvende knipler men bliver barsk afvist af kongen. I den allersidste del af historien ønsker den nye konge, Knud, att hæрге Frosta herred. Det lykkes Absalon at forhindre det.

Det samlede indtryk af udeladelserne i den almindelige gengivelse af det skånske oprør er at man har smidt barnet ud med badevandet. Saxo har ikke ønsket at skrive denne historie for dens egen skyld — det er i hvert fald kun en del af hans formål — men at fortælle noget om Absalon der ikke ubetinget sætter ham i et fordelagtigt lys. Til belysning af dette forehavende kan det være nyttigt at se hvad andre kilder ved at fortælle om begivenheden.

Andre kilder

Historien er god, men hvor sand er den? Som tidligere nævnt er der kun få andre kilder. I Lundeårbogen står der:

”1180. I dette år opstod der en meget stor uenighed mellem skåningerne og ærkebiskop Absalon så at han blev forjaget af Skåne og ikke på nogen måde ved egen hjælp kunne vende tilbage.

1181. I detta år vendte han langt om længe tilbage til landet med kraftig hånd og en stor hær støttet af kong Valdemars råd og dåd; han nedkæmpede sine fjender ved Anneløv og dræbte størstedelen af dem; de øvrige overgav sig, og derefter forsonede han sig med hele landet og genvandt sit ærkesæde i fred.”¹⁰

Som man kan se står Lundeårbogen ikke i egentlig modsætning til Gesta Danorum men giver en forkortet version af oprøret. Der er ikke plads til så mange nuancer som man finder hos Saxo, men fremhævelsen af Absalon som hovedpersonen og af Valdemar som sekundær kan man også finde i Saxos fremstilling — det er kun de formildende omstændigheder denne står ene med. Tidsmæssig er de to kilder nær på hinanden — netop denne del af Lundeannalerne anses for at være blevet til i årene op mod 1206.¹¹ Begge må bygge på en mundtlig overlevering og at Saxos forlæg er Absalon selv eller en af hans nærmeste, kan der næppe være tvivl om. Så meget desto vigtigere er det at fastslå at Saxo ikke skjuler at i hvert fald en del af oprøret var vendt mod Absalon selv.

Det samme kan man sige om den anden kilde, Ældre sjællandske krønike fra ca. 1300. Dennes afhængighed af Lundeannalistikken vil fremgå af et ordret citat selvom der er store tilføjelser: ”Uenighed opstod mellem ærkebiskoppen og skåningerne. Grunden til denne uenighed siges at være indtruffet således. Ærkebiskop Absalon lod sjællændere bestemme over ærkebiskoppelige ejendomme og opkrævninger, nemlig Esbern Snare, som var ærkebiskoppens bror, og hr. Sune, som var søn af hans farbror Ebbe, ligeledes Saxo, søn af Thorbern tillige med andre der stod ham nær. Disse forhold ærgrede skåningerne. Da der var

forløbet en kort tid, påbød nævnte ærkebiskops opkrævere østskåningerne at de skulle slæbe hele træer og grene, som de havde ladet fælde i skovene på steder hvortil trækdyr ikke kunne komme, hen til en angivet plads. Skåningerne fandt sig ikke i at lade sig ydmyge i den grad og blev voldsomt vrede. Man stimlede sammen, angreb ærkebispens godser, nedbrød ladebygningerne, slæbte alt hvad de kunne bort og håbede på at kunne finde ærkebiskoppen for at dræbe ham. Da han fik besked om dette, flygtede han med det samme till Sjælland, hvor han også mødte kong Valdemar, søn af St. Knud i Ringsted. Da kongen ikke ville finde sig i overgrebet på ærkebiskoppen og på den hellige kirke, samlede han i løbet af få dage en talstærk hær; han drog ind i Skåne og rejste teltene ved Annelev. Ved forlydendet om dette styrtede skåningerne ham i møde i stor mængde. Da der var en bro mellem de to hæere, kongens og bøndernes, begyndte skåningerne uden ophold at gå først over broen til kongen. Men da kongen så at omtrent halvdelen af dem var gået over broen bød han sine folk at angribe dem. De adlød befalingen og dræbte de fleste; mange tvang de til at kaste sig i åen. Men da de der stod på den anden side af åen så hvilke farer der truede deres kammerater og at der ikke var mulighed for at ile dem til hjælp, begav de sig alle på flugt. Efter at sejren var vundet tillegnede kongen sig de godser der tilhørte de rigeste og ophavsmændene til oprøret og gav dem till ærkebiskoppen med meget mere. Og på den måde, som det ovenfor er sagt, siges slaget ved Annelev at have fundet sted; med et andet navn kaldes stedet Dusiaefal ...

MCLXXXIII. Harald Skreng blev tilkaldt fra Sverige for at herske i Skåne men blev slået på flugt.¹²

Begyndelsen til Ældre sjællandske krønikes har som nævnt mindelser om Lundeårbogen men det videre forløb findes ikke der. Store partier kan være udvundet af Saxos tekst, men selve anledningen til sammenstødet findes kun her. Det ydmygende slæberi af træstammerne har vel kun været gnisten til en lunte, men iøvrigt kan historien lige så godt bero på ægte overlevering, som den kan være opdigtet som et anskueligt bevis for hvad overherredømme betød for en hidtil uafhængig befolkning. I sidste fald behøver man ikke at lede efter andre kilder end Saxos tekst: der er nemlig flere eksempler på lange ordrette citater fra denne i andre passager i Ældre sjællandske krønike, der stammer fra årene op mod 1307.

Moderne historieskrivning

Med Curt Weibulls studie av "De skånska upproren 1180—82"¹³ blev mange historikers mistillid til Saxos fremstilling bekræftet. Her hvor det øvrige kilde-materiale var så magert var Weibull henvist til nærlæsning og fortolkning. I overensstemmelse med Lundeårbogen som han anså for helt samtidig med begivenhederne godtog han at kong Valdemar ikke deltog i begivenhedernes første fase. — Bortset fra at man må afvise af Lundeårbogen er ældre end Saxo er der

faktisk ikke nogen modsætning mellem de to fremstillinger: Valdemar nævnes først i næste omgang af begivenhedsrækken, også hos Saxo.

Et andet hovedpunkt i Curt Weibulls vurdering af Saxos fremstilling er at der kan skimtes to uafhængige forløb, hvoraf det ene lader skåningerne rejse sig mod centralmagten, det andet mod "udlændingene", men at Saxo ikke har holdt disse forløb strengt ude fra hinanden. Der hvor Weibull mener at se at to begivenhedsrækker krydser hinanden er da Absalon drager fra det vellykkede møde på sydsåningernes ting og alene på grundlag af rygter holder sig væk fra det berammede møde med østskåningerne og i stedet for tager till Søfde, begyndelsen til hans nederlag. Den tvesindethed der her bliver lagt for dagen er evident, spørgsmålet er om den går tilbage til Absalon eller, hvad der også kunne tænkes, at Saxo kun har villet følge sin helt uden at gøre rede for alle detaljer i forløbet. Den sidste mulighed er ikke faldet Weibull ind. Han har ret i at når de tendentiøse Absalon-forherligelser er trukket fra, bliver oprøret til en lille personlig affære og helten mindre, en blodløs idealbiskop, helt forskellig fra vendertogenes helt. Der er ingen grund til at tro at Saxo ikke indså dette.

Senere historieskrivere har fulgt Curt Weibull samtidig med at de kunne henviser til forgængere med lignende synspunkter: P.Fr. Suhm (1728—98) og Hans Olrik (1862—1924) regnede, trods al beundring, Absalon ikke alene for en tyrann, men endog en grådig tyrann.

Den almindelige opfattelse er at oprøret i Skåne skyldtes en hårdhændet opkrævelse af den forhadte bispetiende. Her er det værd at bemærke at der intetsteds er tale om tienden i almindelighed. Men hvis det, som Skyum Nielsen har hævdet, var de rige korndyrkere der led mest under trykket (der måtte føles særlig tungt under den højkonjunktur som man oplevede omkring år 1200)¹⁴ må de også have været interesseret i at få afskaffet al tiende. Det synes der ikke at være tale om hos Saxo, og det var vel også utænkeligt i slutningen af 1100-tallet. Striden kan kun have stået om valget mellem den tidligere omtalte faste biskops-gave og bispetienden.

Et andet emne har Aksel E. Christensen framhævet: striden skyldtes at Eskils slægtninge var blevet erstattet med Absalons.¹⁵ Det er i høj grad sandsynligt, men giver det grund til at kalde Absalon magtsyg? Kong Valdemar havde vel også andel i valget af embedsmænd og dermed også af underkendelse — ja, endda forfølgelse — af Eskils slægt. Blandt andet bad abbed Peter af St. Remis Absalon om at gribe ind til fordel for de forfulgte.¹⁶ Aksel E. Christensen mener desuden som Curt Weibull at hele det skånske folk rejste sig mod centralmagten.

Derimod har Poul Holm stærkt fremhævet den skånske strid som det første bondeoprør man kender til i Danmark.¹⁷ Til støtte herfor fremdrages forskellige diplomer hvor ærkebiskop eller konge overdrager hallandske klostre rettigheder i skovene som bønderne anså for allemandseje. Om dette moment har gjort sig gældende i forbindelse med det skånske oprør, lader sig ikke sige. Ældre sjællandske krønikes skov-strid drejer sig kun om at bønderne skulle slæbe tømmer uden at kunne anvende trækdyr og på den måde blev nedværdigede, men det kan naturligtvis være en socialtsindet forfatters utlægnings af en situation hvis ju-

ridiske grundlag kan svare til de hallandske forhold. Saxo giver ingen nøgle til løsningen af dette problem, men iøvrigt fremhæver Poul Holm at *Gesta Danorum* er en mere bærekraftig kilde end hidtil hævdet. Der henvises her til Arthur Stilles undersøgelse af naturforhold og navne i forbindelse med stridsskildringerne under det skånske oprør hvor Saxos fremstilling synes velunderbygget.¹⁸

Gennem hele dette århundredes historieskrivning, fra Curt Weibull til Poul Holm, har der været højst divergerende meninger om de tre vigtigste spørgsmål: hvem var oprørerne, hvad drejede striden sig om og hvem var modstanderen. Til det første spørgsmål har nogle holdt på nationale, eller lokalpatriotiske interesser bag rejsningen — skåningernes oprør. Andre har fæstnet sig ved de sociale forskelle, bønder mod stormænd, altså en klassisk revolution hvori bønder opfattes som underklasse. Saxo er ikke til nogen hjælp for han bruger forskellige, mere eller mindre nedsættende, ord om Skånes befolkning der udgjorde Absalons og kongens modstandere. Heller ikke stridens æble kan man være sikker på: er det centralmagt eller bispetiende man slås om? Skydeskiven synes først rettet mot "de fremmede", d.v.s. sjællanderne, siden indskrænkes den til sjællandske ombudsmænd og til sidst er det netop de ledende lag i samfundet man angriber med bål og brand. Absalon står som fællesnævner for alt det man bekæmper. Forvirringen skyldes at Saxo kan tages til indtægt for alle disse standpunkter. Han synes ikke at foretrække en enkelt klar mulighed. Alle de modsætningsfulde oplysninger er at finde i *Gesta Danorum*. Saxo må have vidst hvad han gjorde når han fortalte så mange ufordelagtige ting om sin helt.

— På trods af historikernes divergerende vurdering af *Gesta Danorum* som kilde, er de nemlig enige om at læse værket uden at tage hensyn til det filter som Saxos personlige formål med skildringen lægger imellem den oprindelige virkelighed og senere Saxo-læsere. For at finde det nævnte filter er det nødvendigt at finde den sammenhæng i hvilken Saxo har anbragt det skånske oprør.

15. bog

Lad os begynde med at se på 15.bog i sin helhed. Den består af en kort række episoder der ikke synes at have andet med hinanden at gøre end at de følger efter hinanden kronologisk. Hvis der er kausale sammenhænge bliver det ikke påvist af Saxo.

Den første episode er et vendertogt. Det begynder med at bisp Frederik af Slesvig bliver overrasket af et stormvejr på vej til ledingsopbuddet og drukner. Først flere dage efter, på selve Pinsedag, finder man hans lig ved stranden, fuldstændig ubeskadiget af opholdet i vandet — i middelalderen anså man en sådan død som et tegn på helgenværdighed. Da togtet skal begynde kommer kong Valdemar i tvivl om dets udfald og beslutter sig til at overlade sin søn Knud og Absalon lederskabet: gik det galt ville det være mindre pinligt hvis kongen ikke var med, gik det godt ville han alligevel få sin del af æren. Det førte hverken til sejr eller nederlag. Det lykkedes at få venderne til at tilbyde at løslade nogle

danske krigsfanger og betale en sum penge for at få danskerne til at vende hjem. Absalon mente at sejren faktisk var i sigte men måtte have både officerernes accept og den hjemlige opinion på tingene bag sig førend han forkastede det vendiske tilbud. De andre anførere var sikre på at man helst ville have fred derhjemme, så der var ikke andet for end at standse kampen. Ikke desto mindre gav kongen Absalon ret ved hjemkomsten.

Dernæst fortæller Saxo at Eskils dattersønner foretog et sidste desperat forsøg på at angribe Danmark men straks blev slået af en hallandsk hær. Knud blev taget til fange og indsat på Søborg, men Karl slæbte sig hårdt såret hen til skovbrynet "og udåndede sin tapre hertesjæl under det grønne løvhang".¹⁹ Saxo er generøs i betragtning af at det drejer sig om en af hans værste skurke!

Så kommer en dramatisk skildring af en anden stor oprørers, Henrik Løves, sidste skaktræk: under kampen mod Fredrik Barbarossa forsøger han at få Valdemar på sin side. Effektfuldt beretter Saxo at under møder ville Henrik almindeligvis ikke gå længere end til midten af en bro over Trave, men denne gang var han så forhippet at han uden videre gik hele vejen over. Alligevel var den danske konge afvisende og brugte som påskud den måde Henrik havde behandlet bisperne i sit hertugdømme. Henrik Løve er bestemt ikke en af Saxos helte, men man får faktisk ondt af ham i denne situation — og endnu mere da man senere i 15.bog hører hvordan kejseren endeligt får besejret hertugen.

Inden da kommer bogens største afsnit, det skånske oprør, som er gennemgået ovenfor. Men før de sidste episoder behandles, bør der gøres opmærksom på Saxos fortælleteknik: han udnytter ikke muligheden for at sætte episoderne i forbindelse med hinanden: der er vel ikke utænkeligt at Knuds og Karls indfald i Skåne kunne være en forløber for oprøret i Skåne, end mindre at Henrik Løves tab af Valdemar som forbundsfælle afgjorde hans skæbne. Men Saxo sætter hver gang andre historier ind så muligheden for kausale sammenhænge bliver forskertset. Tilsyneladende er episoderne fortalt i en vagt kronologisk rækkefølge.

Efter det skånske oprør fortælles der om nye intriger fra kejser Frederik Barbarossas side. Samtidig med at han får arrangeret et ækteskab mellem en af sine sønner og en af Valdemars døtre, narrer han kongen til at tro at det kun er på skrømt at han forlener de pommerske hertuger med Venden — som han tidligere have lovet Valdemar overherredømmet over — når Henrik Løve var slået skulle ordningen laves om igen! Det troede Valdemar på! De forfængelige hertuger tog imod lensfanen "den usle klud" der i virkeligheden var et tegn på underkastelse.²⁰ Saxo ser åbenbart ikke at hans fremstilling er en boomerang mod kong Valdemar.

Nu er der igen problemer i Venden. En skanse er under opførelse ved Svine-münde og siges allerede at være befæstet. Valdemar griber til den samme udvej som sidst, nemlig at lade Knud og Absalon tage ledelsen. Jyderne gør imidlertid ophævelser, og i stedet for at risikere et regulært mytteri giver man hele hæren hjemlov.

På det tidspunkt er kongen blevet syg. Han lader som om det ikke er alvorligt

men gør dog testamente. En skånsk præst forsøger forgæves at helbrede ham. En morgen finder man Valdemar død, men ligesom biskop Frederik uden de sædvanlige dødstegn. Efter et stykke tids forløb er der dog ingen tvivl, og så følger gravfærden til Ringsted. Det sørgende folk bevidner deres elskede konge den sidste ære, forlader deres arbejde på markerne, står langs vejen op græder. Absalon celebrerer messen men er så medtaget af sorg at han næsten ikke kan gennemføre den. Tårerne triller ned ad hans kinder og falder på røgelsen på alteret. ”Jag skulle tro at den tårevædede røgelse har duftet sødt for Gud”,²¹ slutter Saxo den 15.bog.

Hermed har vi en oversigt over hvad der binder de spredte anekdoter sammen. Allesammen handler de om halve nederlag og skønne dødsformer. Der kan være sarkasme og indignation, men ingen af de overgivne drillerier man finder i de øvrige bøger. Den mest gennemtrængende følelse er vemod: hver eneste scene peger frem mod Valdemar den Stores død der midt i al sorgen blev god: han havde fået beskikket sit hus, efterladt en værdig arvtager med gode rådgivere, lagt sagerne frem til den afgørelse som falder i 16.bog. Man kan nære tvivl om hvor virkelighedsnær fortællingen er; under alle omstændigheder er historierne lagt til rette så man efter den vemodige 15.bog er oplagt til at få en god afslutning på Gesta Danorum.

Saxos behandling af oprøret

Måske er noget af kernen i historien blevet smidt ud med skallerne — Saxos ”partiskhed”. Ingvar Anderssons skildring af det skånske oprør i ”Skånes historia” er et tegn på dette: den er velfortalt, men når man som her udelader de Absalon-venlige partier, er det vanskeligt at finde mening i historien.²²

Derfor bør der anlægges en ny synsvinkel på det skånske oprør. Musejærtagnet skal tages alvorligt: Absalon blev sat på prøve og bestod den. Det er som at bytte om på stort og småt, men for en tid som Saxos var moral, natur og politik tæt forbundet.

Då Absalon blev kaldt til Skåne drog han derover i uskyldig uvidenhed. De første møder var ikke uden ubehageligheder men de kunne bortforklares. Da der derimod gik rygte om indkaldelsen til møde for østskåningerne førend hans ankomst, blev han klar over at det i hvert fald ikke var alle der stod bag indkaldelsen af ham, eller sagt på en anden måde: den rejsning han skulle standse var vendt mod ham selv. Derfor nøjedes han med at sende nogle af sine folk til stævnet og søgte selv ud til Søfde. På mødet blev han forrådt af Peter Lange. At denne selv var skåning kan i Saxos øjne ikke opveje at han har aflagt troskabsed til Absalon og hans påberåbelse af ”folkets majestæt” er en klassisk topos, brugt af fjender af samfundsordenen. Men læg mærke til: vi hører intet om hvordan det videre gik Peter Lange. Det drejer sig udelukkende om hvordan Absalon opfører sig i denne farlige situation. Nøgleordene er hensigtsmæssighed og værighed. Ingen diskussion om retfærdighed, den er givet på forhånd eller skydes

ind imellem i direkte eller indirekte udbrud af harme over hvad der overgår ærkebispen. Han vælger at undgå blodsudgydelser, giver sin gård til pris for plyndring og sejler til Sjælland.

I forbindelse med kongens forhandlinger med de skånske stormænd udtrykker Absalon sit politiske credo: kongen alene har retten til at uddele embeder — og dermed at foretrække Hvideslægten for skånske familier. Når skåningerne reagerer så skarpt på kongens trusselsbrev og afviser at betale enhver form for afgifter, men specielt bispetiende, har Curt Weibull ret i at pilen drejes mod Absalon. Det svarer godt til at kongen går fri da fiskerne overdænger Absalons skib med sten. Det kulminerer med at Valdemar beder Absalon at holde sig væk fra ærkestiftet til vanskelighederne er klaret, ja, endda overlade det personlige hærfølge til kongen. Det er ganske simpelt en desavouering Absalon her oplevede, og at Valdemar var klar over det fremgår af de mange ord han brugte til at overtale ærkebispen med. Sådan har Saxo selv ønsket at fremstille sagen: alle fortrædeligheder var uretfærdige, desto mere imponerende var Absalons selvbeherskelse.

Under kongens rundrejse i Skåne lykkes det ham at få befolkningen til at falde til føje — med en undtagelse: man vil ikke høre tale om bispetiende. Her indtræffer mødet mellem den skånske gejstlighed og tingbefolkningen foran St. Laurentius' kirken. Den "corps d'esprit" som præsterne her udviser overrasker skåningerne: for første gang møder de et sammenhold der rækker ud over bygden — en husvalse for den hårdprøvede ærkebiskop der da også trækker sin trussel om interdikt tilbage. Igen understreger Saxo Absalons mådehold.

Sammenstødet i fasten skildrer Saxo som om der ikke er nogen forbindelse mellem Valdemars og Absalons forehavender. Sidstnævnte er i Lund i embeds medfør. Intet siges om grunden til kongens tilstedeværelse. Men oprørerne kalder til samling, kongen går imod dem og besejrer dem i to slag. Under det første indtræffer en situation hvor Absalon beder Valdemar om at nøjes med at bruge knipler snarere end våben men bliver skarpt afvist. Saxos eget synspunkt svarer sikkert til kongens, men han vil gerne give Absalon en ekstra cadeau — man kunne måske spørge hvad han havde at gøre i slaget. Det er jo ikke en venderkrig, et korstog, men et slag mellem landsmænd, hvor den ene side jo netop var de stiftsbørn han skulle vogte som en hyrde. Her er et af de steder hvor man aner en anden virkelighed end den Saxo vil have os til at tro på.

Endelig er oprøret nedkæmpet, kongen har modtaget gidsler og folket har underkastet sig på nær en undtagelse: de vil ikke betale bispetiende. Kongen overtaler Absalon til at vente med at inddrive den. Han indvilger, men vil så heller ikke modtage den biskopsgave man hidtil har ydet i stedet. Det er for princippets, ikke for pengenes skyld han står på sin ret. Og hermed slutter 15.bogs skildring af rejsningen i Skåne: kun en halv sejr.

Det er i den stemning at man skal læse om den første og største del af det skånske oprør. Saxo stikker ikke noget under stolen eller skjuler ubehageligheder. Jo værre prøvelser Absalon udsættes for, desto større er hans sjælsstyrke når han kan bære dem uden bitterhed. Så er det mindre vigtigt om det var små-

kårsfolk eller rige stormænd der rejste sig mod ham, nej, jo flere og jo værre fjender han havde, desto mere kunne han vise sit moralske mod. Det er sikkert rigtigt at skåningerne ikke ville finde sig i sjællandske ombudsmænd, at de ikke ville betale bispetiende og at der var animositet mod de rige godsejere, hvad enten de havde et kongeligt ombud eller blot var jordrotter, men det er ikke det der ligger Saxo på sinde.

Saxos formål

Der er altså ingen grund til att forkaste Saxos fortælling i alle detaljer. At historien hører hjemme i den nære fortid sikrer at den ikke kan afvises som pure opspind.

Et vidnesbyrd om at en person med internationale kontakter har måttet forlade Skåne over hals og hoved i 1180 er et møntfund i Kämpinge der sandsynligvis vidner om den spændte situation.²³

Der er heller ingen grund til at tvivle på at mødet mellem gejstligheden og befolkningen foran Lunds domkirke har fundet sted og det har stor interesse: vi møder to stænder over for hinanden på tværs af gammel slægtsammenhørighed. Det har åbenbart været så nyt for Saxo at han har lagt mærke til det. Derved har overgangen fra slægtssamfundet til stændersamfundet fået sin første omtale. Danmarks første revolution!

På den anden side har samtidigheden krævet sine ofre, altså at almindeligt kendte forhold ikke omtales, sådan at for eksempel bispetienden kommer til at stå ganske isoleret. Det er baggrunden for at flere historikere har talt om at Absalon ikke alene var magtsgy men endog en grådig tyrant.

Mon ikke de fleste på Saxos tid vidste at bispetienden var den ene del af den kontrakt der blev sluttet mellem bisp og bønder i den skånske og sjællandske kirkelov. Saxo omtaler selv at jyderne holdt med skåningerne under oprøret fordi de frygtede at også andre dele end Sjælland og Skåne skulle blive tvunget til at betale (fuld) tiende,²⁴ men han nævner ikke den anden del af kontrakten der bestod af alle de indrømmelser der blev bønderne tillid, bestemmelser om bøndernes indflydelse på præstevalg og mindskning af deres forpligtelser overfor kirkebygningerne. Lægfolket fik en indflydelse tilbage som den nye internationale kanoniske ret ønskede afskaffet. Hvorfor var der ingen der skønnende på den gevinst? Det er i denne forbindelse ligegyldigt at den sjællandske kirkeret synes at være forbillede for den skånske, for begge er dateret till 1170-erne af både ærkebiskop Eskil og biskopen af Roskilde, Absalon. Selvom den sidstnævnte oprindeligt havde taget initiativet, havde Eskil jo også tiltrådt disse love — hvis man da ikke som Thorkil Damsgaard Olsen går så vidt at erklære den skånske kirkelov for et falsum. I en interessant artikel argumenterer han for at Absalon havde "kuppet" den skånske kirkelov ind ved sin tiltræden som ærkebiskop i 1178 og derved fremkaldt oprøret: "Er det under disse omstændigheder, 'den gamle skraa' er kommet till Skaane og er blevet skaansk lov," siger Dams-

gaard Olsen, ”er det egentlig ganske forstaaeligt, at de skaanske bønder reagerede med et saadant hysteri paa ærkebiskop Jakob Erlandsens forslag om at revidere lovens retsplejebestemmelser (nævn eller mededsmænd) i 1254; disse retsplejebestemmelser har udgjort befolkningens samlede udbytte af blodsudgydelserne i 1180—82.”²⁵ Der henvises her til den store ærkebisperid i 1250-erne hvorunder gælkeren Niels Erlandsen (ærkebispens bror og modstander) lod den skånske kirkelov afskrive og oplæse for bønderne — ingen talte mere om bispetienden som man åbenbart havde affundet sig med.

Hvordan det end forholdt sig med kirkelovenes tilblivelse, viser de følgende begivenheder at bønderne efterhånden lærte at sætte pris på den skånske kirkelov, med tiden kaldt ”den gamle skrå”. Man kan så spørge hvordan det kan være at historikere og filologer kun har kunnet se det skånske oprør som et nederlag fordi skåningerne måtte bide i det sure æble og betale bispetiende. Sandsynligvis er den enkle forklaring at hovedkilden, Saxo, ikke taler om andet end bispetiende. Den ovennævnte genfortælling af Saxos skildring har understreget at motivet bispetiende gang på gang slutter en forhandling. At indse at bønderne havde fordel af kirkeloven — det ville i vore øjne være et formildende træk. Men vore øjne er ikke Saxos. For ham var det skete ydre hændelser der kun skulle med hvis de var udtryk for det det egentlige drejede sig om, den åndelige verden hvori Absalons moralske mod var det historien om det skånske oprør skulle lære eftertiden. Også samtidshistorien kan være *magistra vitae*, en lærermester i livskunst, så meget desto mere som den er så righoldig med mange konkrete detaljer. Men det hører med til *magistra vitae*-opfattelsen at den er evig. Forestillingen om at moralen skifter med tiderne slår først igennem langt senere. Er det rigtigt at skildringen af de skånske oprør er formet som en moralsk opbyggelse kan den fortælle os om mentaliteten på Saxos tid — og det er jo ikke uvæsentligt. Det giver ny interesse til den gammeleuropæiske historieopfattelse der gjorde den moralske belæring til en vigtig side af historien. Det skånske oprør bliver set ud fra denne synsvinkel et ”eksemplum” på rigtig opførsel.²⁶ At gøre Absalon til helten også i denne historieopfattelse må have faldet Saxo ganske naturligt.

Man kan dog ikke se bort fra at Saxo også kan have haft et politisk formål med historien om det skånske oprør. Den 28.dec.1200 kundgjorde Knud den 6. og Absalon en manddrabsforordning — der blev portalen til nedskrivningen af de danske landskabslove — og den blev begrundet med de mange fejder mellem de store slægter i Skåne.²⁷ Mange har set rejsningen i 1180—82 som et tidligt led i denne situation. Men sagen kan også anskues bagfra: Da Saxo skrev sin Danmarkshistorie var lovgivningen til bekæmpelse af fejdeuvæsenet i fuld gang.²⁸ Var det ikke nyttigt at minde om en ikke fjern fortid da konge og ærkebiskop, hver med deres midler, dyssede et oprør ned, ja, bragte det så vidt at der ikke siden här været oprør mod øvrigheden. En stærk centralmagt kunne støtte de gode kræfter til fordel for de svage og til advarsel for slagsbrøderne.

En samtidshistoriker i middelalderen havde i nogen grad fællestræk med sin moderne kollega. Man havde dengang som nu en righoldighed af detaljer og en

opgave i at holde styr på dem — at vælge de historier ud som svarede til ens hensigter.

Det skånske oprør er en fascinerende fortælling med mange malende enkeltheder og en påfaldende modsætning mellem forherligelsen af Absalon og den uskrømtede uvilje der ikke skjules i Saxos beretning. I lange tider har man ment at finde Saxos eget bidrag i Absalon-dyrkelsen, medens de negative udsagn repræsenterede virkeligheden. Vælger man det skel, får man indtryk af at Saxo ønskede at fremstille Absalon som en "blodløs idealbiskop", som Curt Weibull har udtrykt det. Det er ganske rigtigt — man kunne måske stille et spørgsmålstegn ved det "blodløse" — men er det der skellet skal drages? Også de forsmædelige episoder kender vi jo fra Saxo. Hvis han kun ønskede at hyld ærkebiskoppen kunne han have skrevet en kortere og mere effektiv historie.

Jamen er det ikke blot et spørgsmål om at skrive sandheden? Hvilken sandhed? Om det skånske oprør? Dertil har Saxo givet mange værdifulde brikker: om motivet til rejsningen i de nye kirkelove, om markante begivenheder i forløbet, om det foreløbige og det endelige resultat. Men mange emner som vi gerne ville vide mere om forholder han os: var der overalt spænding mellem landsdelene og centralmagten, mellem kongens — og kirkens — embedsmænd — og de lokale potentater, mellem ting og kongemagt? Noget af dette kan måske henføres til hvad der i indledningen blev kaldt almenviden som man måske knap gjorde sig klar. I andre tilfælde slipper Saxo tråden fordi han er mere interesseret i noget andet.

Hvad dette andet er, handler denne artikel om: ved hjælp af moderne studier i middelalderens historiografi er der en løsning at øjne. Noget kan indsigt i den retoriske teknik fortælle, men fuldt så vigtigt er kendskabet til en historieopfattelse der kombinerede en ydre begivenhedshistorie med en indre moralsk belæring. Tilsammen kunne de vise vejen for det middelalderlige menneske.

Og 800 år senere kan man i Saxos fortælling om det skånske oprør møde en historieopfattelse der omfatter både samtidig politik og menneskets vilkår til alle tider. Derved havde det skånske oprør fået sin mening og plads i Danmarks-historien — såvidt Saxo kunne se.

Noter

1. Kurt Johannesson, *Saxo Grammaticus*, 1978, 18ff. Om det skånske oprør 295. Johannessons tekstnærhed har givet ham en bedre forståelse af Saxos ideer end de fleste i denne sag.
2. Curt Weibull, "Saxostudier", *Historisk tidskrift for Skåneland*, 1918, 118ff. Se også samme forfatters artikel i dansk *Historisk tidskrift* 1978, "Vem var Saxo?" og Bibi Strands svar derpå i artiklen "Saxo Grammaticus och Gesta Danorum", *Museum Tusulanum* 36—39, 1979.
3. Det følgende bygger på *Saxonis Gesta Danorum* (GD) ed. J. Olrik et H. Ræder I, 1931, XV, iv og XVI, i.
4. *GD* XV, iv, 1: plebem a primoribus dissidentem adversus regios quæstores publicæ consternationis impetum destrinxisse.
5. Stednavne og topografi er behandlet af Arthur Stille, "Saxo skånska stridsskildringar". *III F.K. Vitterhets och Antikvitets Akademiens Handlingar* 1:3, Uppsala 1922.
6. *GD* XV, iv, 13... omnia vectigaliam iura.
7. *GD* XVI, i, 8: Ita terribilis illa ac diuturna seditio simual cum contione finem habuit, funesto plebis conatu ulterius adversum principum collegium insolescere non audente.
8. Oversættelsen er fra Fr. Winkel Horn, "Saxo Grammaticus' Danmarks Krønike", 254 i 1913-udgaven.
9. *GD* XV: iii, 4... certissimum futuræ vexationis eius omen dedere. Hele den følgende historie skal altså læses som en personlig prøvelse for Absalon. At tage varsler af musebid advarer selve kirkefaderen Augustin imod, se Skyum-Nielsen, Kvinde og Slave, s. 209. Det er ikke usandsynligt at Saxo kan have fået ideen fra Augustin, men brugen af historien er et topos, et anskueligt eksempel på tilværelsens prøvelser.
10. *Annales Danici* ed. E. Jørgensen, 1920, 89. *Annales Lundenses*:
1180. Hoc anno facta est dissencio maxima inter Scanienses et archiepiscopum Absalonem ita ut expulsus a Scania per se nullatenus redire posset.
1181. Hoc anno fretus tandem consilio et auxilio regis Waldemari, cum manu ualida et exercitu magno terram intrauit, hostes suos apud Anendalef expugnauit et partem illorum maximam illorum prostrauit; reliqui manum dederunt, et deinceps uniuerse terre reconciliatus est et sic sedem archiepiscopatus sui in pace optinuit ...
11. Anne Kathrine Gade Kristensen, *Danmarks ældste annalistik*, 1969, 46ff.
12. *Vetus Chronice Sialandice*. Scr. Min. II, 1918—20, 52—53: MCLXXX. Dissensio facta est inter archiepiscopum et Scanienses. Causa huius dissensionis fertur ita contigisse. Archiepiscopus Absalon super possessiones archiepiscopales et exactiones nobiliores Syalandenses constituit, scilicet Esbernus Snaræ, qui germanus erat archiepiscopi, et dominus Sunonem, qui filius erat Ebbonis patruus sui, item Saxonem Thorberni filium cum alijs sibi familiaribus. Quam rem et quod factum Scanienses egre tulerunt. Modico post euoluto tempore predicti archiepiscopi procuratores orientalibus indixerunt Scaniensibus, ut arbores integras et ligna, que incidi fecerant in syluis, ubi iumentorum aditus minime haberi potuit, ad locum traherent presignatum. Scanienses igitur in tantum se humiliari non sustinentes vehementer indignati sunt. Facto igitur concursu in bona iruunt archiepiscopi, domos grangiarum frangunt, res, quas habere poterant, secum auferunt, archiepiscopum, ut neci traderent, se sperantes inuenturos. Que res cum ei innotuit, mox sine mora in Syalandiam fugit, ubi etiam regem Waldemarum, filium videlicet sancti Kanuti de Ringstath, inuenit. Rex igitur, non sustinens deiectionem archiepiscopi et iniuriam sancte ecclesie, paucis diebus exercitum collegit copiosum; intrans autem Scanium in Anundælef fixit tentoria. Quo audito Scanienses occurrerunt ei in multitudine graui. Cum igitur esset pons inter utrumque exercitum, regis videlicet et rusticorum, Scanienses, moram non sustinentes, per pontem priores ad regem transire ceperunt. Perspecto igitur rex, quod media fere pars illorum pontem transisset, mandauit suis, ut irruerent in eos. Qui, iussa complentes, plurimos trucidant; multos etiam se in annem mergere compulerunt. Videntes igitur, qui ex parte

altera amnis stabant, quid sociis mali immineret, nec viam adeundi et iuuandi eos patere, fugam inierunt uniuersi. Rex igitur victoria potita de bonis illorum, qui ditiores et auctores principaliores dissensionis fuerant, ablata archiepiscopo restituit et multo ampliora. Et hoc modo, ut supradictum est, bellum in Anundælef dicitur contigisse, quod alio nomine Dusisæfal appellatur ...

MCLXXXIII. Haraldus Skreng, a Swecia vocatus, ut regnaret in Scania, fugatur.

13. Se note 2.
14. N. Skyum Nielsen, *Kvinde og slave*, 1971, 209 f.
15. Aksel E. Christensen, *Danmarks historie I*, 1977, s. 348.
16. *Diplomatarium Danicum* I. rk. 3 nr. 81.
17. Poul Holm, "De skånsk-hallandske bondeoprør 1180—82. Til kamp for friheden", *Sociale oprør i nordisk middelalder*. Bogsmøden 1988, 72—84.
18. Se note 5.
19. GD XV, ii.
20. GD XV, v, 11.
21. GD XV, vi, 12: Iisdem quogue madefacta tura gratum Deo odorem dedisse crediderim.
22. Ingvar Andersson, *Skånes historia*, 1947, 412—22.
23. Jørgen Steen Jensen, *Nordisk Numismatisk Unions Månedsskrift*, 1988, 62—63.
24. GD XV, iv, 17 ... Huius sententiæ suffragatores Iutenses milites fuere. Creditum est eos partim decimarum odio, quarum nuper Scaniæ Sialandiæque solutio inoleverat, partim metu ex Fotensis pugnæ recordatione contracto Absalonis affectasse discessum.
25. Thorkil Damsgaard Olsen, "Omkring kirkelovenes tilblivelse", *Festskrift til Kristian Hald*, 1974, 515—23. Mod forfatterens teori om at Absalon på egen hånd havde narret skåningerne til at antage den nye kirkelov — hvis indrømmelser til befolkningen omfattede mere end retslige ændringer — kan fremføres at den høj lærde ærkebiskop næppe ville have lagt til en så forvirret dateringsformular som man finder i den skånske kirkelov i modsætning til den sjællandske.
26. Peter von Moos, *Geschichte als Topik. Das rhetorische Exemplum von der Antike bis zur Neuzeit und die historiae in "Policraticus" Johanns von Salisbury*, 1988, passim.
27. *Diplomatarium Danicum* I. rk. iv, nr. 24.
28. Ole Fenger, *Fejde og Mandebod*, 1971, passim.